

SSR of the first half of the 1960s, are analyzed. It is proved that the usual schemes of interregional interaction of nomenclature units at the time of the reign of M. Khrushchev no longer worked, because the former political and administrative space broke up, and the usual economic ties were destroyed. It became increasingly apparent that the impact of the nomenclature on living in the area was reduced. As this is happening simultaneously with an increase in hardware units, their state and cost of maintaining, so far largely perceived by society critical. The article substantiates the regularity of the Khrushchev regime's decline in the context of the restoration of neo-Stalinism in society.

Key words: *Ukrainian SSR, party-state nomenklatura, Khrushchev's destalinization, «thaw», Communist Party of Ukraine, congresses of the party, plenum of the Central Committee, personnel policy.*

УДК 94(477)"1921/1939+94(477)(092)

І.І. Кривошея, Л.М. Якименко

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА Й ПОЛІТИЧНОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В УКРАЇНІ В 1920–1930-Х РР. (НА ПРИКЛАДІ ДОЛІ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ)

У статті здійснено спробу дослідити форми й методи роботи таких міжнародних організацій, як Міжнародний Комітет Червоного Хреста й Політичний Червоний Хрест на території України в 1920–1930-х рр. у період сталінських політичних репресій на прикладі життя Надії Суровцової. Українська громадсько-політична діячка протягом 1927–1956 рр. перебувала в ув'язненні, і тільки дякуючи Політичному Червоному Хресту їй вдалося вижити, про що дізнаємося зі спогадів й епістол жінки.

Ключові слова: *Надія Суровцова, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Політичний Червоний Хрест, спогади, репресії.*

Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985) – українська письменниця, журналістка, перекладачка, громадський діяч, фаховий історик (захистила у Відні дисертацію «Богдан Хмельницький й ідея української державності» і стала першою українкою, що отримала ступінь доктора філософії), красналиця. Однак доля цієї дивовижної, легендарної жінки була настільки трагічною й прекрасною водночас, що саме її життя, зафіксоване в мемуарах письменниці і її листах, у багатьох дослідників і земляків-співвітчизників викликає навіть більший інтерес, ніж її літературні, публіцистичні твори чи історичні дослідження.

Для фахівців істориків її еґодоменти (насамперед спогади й епістоли) – також неймовірно цікаве й цінне джерело інформації, адже вони містять унікальні дані про мало чи не всі періоди у вибудовуванні української державності протягом 1910 – 1980-их рр. і про діяльність різних міжнародних організацій, членом котрих була Надія Віталіївна або які брали безпосередню участь у поліпшенні умов її існування в неволі (Н. Суровцова майже 30 років перебувала в ув'язненні). У цьому контексті більше уваги, на наш погляд, варто приділити саме функціонуванню Товариства Червоного Хреста (ТЧХ) в Україні й Політичного Червоного Хреста (ПЧХ) взагалі і їхній допомозі в 1920 – 1930-х рр. Н. Суровцовій – зокрема, адже саме дякуючи їм, без перебільшення, жінка змогла вижити в Ярославському політичному ізоляторі, де відбувала п'ятирічний термін ув'язнення в камері-одиночці, а потім на примусовому поселенні в Архангельську.

Крім того, зважаючи на складну гуманітарну ситуацію на Сході України (2014 – 2017 рр.) і євроустремління нашої держави, бажання відповідати всім висунутим вимогам щодо високих соціальних і морально-етичних стандартів ЄС, не можна не згодитися й із твердженням О.Г. Грибан, що «глибокий аналіз історії <...> Товариства Червоного Хреста

<...> допоможе у формуванні виваженої державної медико-соціальної політики й створення нових форм соціальної й духовної допомоги малозабезпеченим в Україні», а «розуміння історії товариства Червоного Хреста <...> дасть змогу уникнути помилок у розбудові громадянського суспільства й правової держави» [2, с. 3].

Мета дослідження полягає в реконструкції та об'єктивному аналізі особливостей діяльності Червоного Хреста та Політичного Червоного Хреста впродовж 1920-х – 1930 рр. і їх допомозі політичним в'язням на прикладі життя Надії Суровцової.

Історіографічний і джерелознавчий аналіз засвідчує, що наукова проблема функціонування червонохресних товариств в Україні (1920 – 1930-ті рр.) не була предметом спеціального комплексного дослідження. Так, праці радянського періоду [1; 9–10; 13; 19; 22; 26; 28 – 29] хоча й містять значну фактологічну базу, але позначені обмеженістю методологічних підходів та ідеологічною заангажованістю, які стали наслідком залежності тогочасної історичної науки від курсу правлячої партії. Натомість сучасні наукові праці з історії Червоного Хреста [3; 6–8; 11–12; 14–18; 21; 23–24] характеризуються новим концептуальним осмисленням історичного місця громадських об'єднань у політичній системі держави «диктатури пролетаріату» [2, с. 17]. При цьому питання функціонування ПЧХ взагалі знаходиться на маргінесах наукового вивчення.

Варто згадати, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є незалежною гуманітарною організацією, яка спрямовує діяльність із забезпечення захисту жертв міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів. Він створений у 1863 р. уродженцем Швейцарії Анрі Дюнаном. МКЧХ є засновником Руху Червоного Хреста (РЧХ). Відповідно до Статуту МКЧХ, метою Організації є відстоювання та поширення основоположних принципів РЧХ (гуманність, нейтральність, універсальність тощо), виконання покладених Женевськими конвенціями завдань із контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, забезпечення функціонування Центральної агенції з розшуку, а також ведення роз'яснювальної роботи з застосування гуманітарного права під час збройних конфліктів серед причетних міністерств та відомств.

Під час збройних конфліктів міжнародного або внутрішнього характеру МКЧХ надає захист та допомогу жертвам як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення, зокрема військовополоненим, цивільним інтернованим особам, пораненим, цивільному населенню на окупованій території тощо.

Штаб-квартира МКЧХ знаходиться в м. Женеві (Швейцарія), а представництва Організації, у яких загалом працює понад 12 тис. осіб, розташовані в майже 80 країнах світу, серед котрих є й Україна.

Органами управління МКЧХ є Асамблея (верховний орган управління), Рада Асамблеї (допоміжний орган, якому Асамблея делегує низку своїх повноважень) та Директорат (виконавчий орган). На чолі Асамблеї та Ради Асамблеї стоїть Президент МКЧХ.

Відносин нашої держави з МКЧХ завжди були пріоритетними. Товариство Червоного Хреста України (ТЧХУ) є всеукраїнською добровільною громадською гуманітарною організацією. Основна мета його діяльності аналогічна й не суперечить тій, яку ставить перед собою МКЧХ, а саме: захист життя людини, попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійного лиха, катастроф та аварій, надання допомоги медичній службі збройних сил й органам охорони здоров'я, сприяння органам державної влади України у їхній діяльності в гуманітарній сфері [27].

Серед напрямків діяльності ТЧХУ визначено такі: благодійність, волонтерство, ВПО, діти, здоров'я, молодь, права людини, соціальний захист. Передбачено різні види діяльності: інформація, адвокація, аналітика, видання, збір пожертв, навчання, події/заходи, послуги НУО, просвітництво, соцдопомога [27].

На сьогоднішній день Київ налагодив якнайтіснішу співпрацю з Комітетом Національного Товариства Червоного Хреста України в питаннях допомоги особам, постраждалим внаслідок конфлікту на Сході України. Не можна не згадати, що наразі Комітетом відкрито шість офісів у нашій державі: у Харкові, Донецьку, Луганську,

Сєверодонецьку, Маріуполі та Одесі. Організація активно задіяна в мобілізації ресурсів для постраждалих регіонів; зокрема, по лінії МКЧХ виділяється допомога українським родин, переміщеним особам та лікарням у вигляді матеріалів для ремонту житла (скло, бетон, покрівельні матеріали), продуктів харчування, теплого одягу, медичного обладнання, ліків тощо [20].

Історія українського Червоного Хреста безпосередньо пов'язана з історією Російського імперського Червоного Хреста кінця XIX – початку XX ст. Створене у другій половині XIX ст. товариство розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, допомагаючи нужденним, хворим, інвалідам та пораненим військовослужбовцям російської армії.

У 1917 р. червонохресні комітети українських земель поступово автономізувалися й створили в 1918 р. власне Українське товариство Червоного Хреста. 18 квітня 1918 р. у Києві відбувся його I З'їзд. Тому саме ця дата є початком роботи Українського Червоного Хреста (УЧХ) як самостійного національного товариства.

Протягом 1918 – 1921 рр. товариство залишалось медико-гуманітарним, продовжуючи, в основному, надавати допомогу нужденним цивільним і військовим особам [2, с. 14]. Так, протягом 1920-их рр. воно організовувало тисячі безкоштовних їдалень для бідних, надавало населенню мільйони продовольчих пайків.

Уже в 1930-их рр. УЧХ мало у своїй власності 119 медичних, 206 профілактичних та дитячих закладів, четверту частину всіх протитуберкульозних диспансерів, 36 оздоровчих установ, 800 лазень, 300 фельдшерсько-акушерських пунктів, 400 аптек і магазинів санітарії та гігієни.

Однак хотілося б особливу увагу приділити такій організації, як Політичний Червоний Хрест, діяльність котрої була спрямована на допомогу саме політв'язням у Російській імперії, Радянській Росії, а згодом – і СРСР. Перша така організація виникла в Петербурзі в 1874 – 1875 рр. з ініціативи колишнього «чайковця». Згодом ідею підхопили Л. І. Корнілова-Сердюкова, Л.В. Синегуб і В.Н. Фігнер, які допомагали арештованим учасникам «ходіння в народ». У 1881 р. з ініціативи народовольців Ю.М. Богдановича та І.В. Калюжного було створено «Товариство Червоного Хреста Народної волі».

Із кінця 1890-х рр. у Петербурзі діяло «Товариство допомоги політичним засланим й ув'язненим». Воно одержувало кошти на свою діяльність від благодійних концертів, літературних читань і різних вечорів, а також добровільних зборів серед інтелігенції.

Після поразки революції 1905 – 1907 рр. допомогою політичним в'язням займалося Бюро петербурзьких організацій Політичного Червоного Хреста (голова – Т. А. Богданович, скарбник – Є. І. Бенуа). Пожертви збирала фінансова комісія цієї організації. Тюремна комісія займалася допомогою ув'язненим, засланим і їх сім'ям, а також не без сприяння Бюро деяким в'язням вдавалися й втечі з місць позбавлення волі.

Однією з найактивніших організацій у 1910-х рр. була «Група допомоги політичним в'язням Шліссельбурга» (М.Л. Ліхтенштадт, А.А. Арістова, А.Я. Бруштейн, Є.В. Познер й ін.).

Після Лютневої революції ПЧХ допомагав звільненим в'язням і політичним засланим, також виникло «Товариство допомоги звільненим політичним».

У 1918 р. створено організацію «Московський комітет Політичного Червоного Хреста», відому також як «Московське товариство Червоного Хреста для допомоги політичним в'язням» або «Московський Політичний Червоний Хрест». Його фундатори: М.К. Муравйов, К.П. Пешкова й М.Л. Вінавер. Організація була узаконена декретом наркомату юстиції РРФСР І.З. Штейнбергом. Політичний Червоний Хрест працював у Москві протягом лютого 1918 – вересня 1922 рр. Почесним головою була Віра Миколаївна Фігнер, головою – Катерина Павлівна Пешкова, її замісником – Михайло Львович Вінавер, а також відомі на той час адвокати Микола Костянтинівич Муравйов і Павло Миколайович Малянтович, лікар Андрій Юрійович Фейт. Крім них, до співробітників організації належали Віра Григорівна

Ман, кур'єр Віра Антонівна Перес, друкарка Дар'я Кузьмівна Градська, Тетяна Іванівна Шингарьова.

Що стосується уставного капіталу, то ПЧХ його отримав від Міжнародного Червоного Хреста, Американської Адміністрації Допомоги (АРА), Міжнародного Комітету допомоги голодуючим місії Фрїттьофа Нансена, Всесвітньої конфедерації єврейських робітників, Російського Червоного Хреста в Парижі, соціалістичних емігрантських організацій. Також відомі діячі в галузі культури, літератури, мистецтва, ентузіасти-благодійники, меценати організували концерти, лотереї, розпродажі, кошти від яких перенаправлялися ПЧХ. Письменники В. Вересаєв, Б. Пильняк, П. Щоголев, О. Толстой читали свої твори, актори О. Кніппер-Чехова, О. Южин, В. Лужський, А. Нежданова, М. Чехов, К. Станіславський, Р. Зелена, К. Ерделі безоплатно виступали перед публікою, аби прибуток від продажу квитків перенаправлявся у фонд ПЧХ.

Організація розташовувалася в будинку № 16 на вулиці Кузнецкий Міст, поруч із приймальнею ОГПУ (згодом номер будинку змінився: замість № 16 – № 24).

Діяльність цієї міжнародної організації полягала в тому, аби поліпшити умови утримання в'язнів, а також ПЧХ разом із Польським Червоним Хрестом опікувалися долею репатріантів (переселенців згідно з Ризьким російсько-польським договором 1921 р.).

Однак радянська влада залишилася невдоволеною допомогою ПЧХ підсудним соціалістам-революціонерам (1922), і, як наслідок, Політичний Червоний Хрест призупинив своє функціонування. Крім того, було заарештовано М. Муравйова. У Центральний архів потрапили документи, що дозволяли оцінити масштаб роботи ПЧХ: члени організації опікувалися арештованими й засудженими соціалістами-революціонерами, соціалістами-демократами, духівництвом, тамбовськими заручниками; в архівні теки потрапили списки в'язнів провінційних тюрем і концтаборів – усього 5 ящиків цінних матеріалів.

Проте майже одразу (серпень, за іншими даними – 12 червня, 1922 р.) ПЧХ постав-реінкарнувався як організація під іншою назвою: «Допомога політичним в'язням» (ДПВ) (різновиди назви (рос.): «Помполит», «Политпомощь»). Реанімована ДПВ отримувала від ОГПУ дані щодо вироків, винесених політв'язням, мала право доводити до відома родичів інформацію про ув'язнених, допомагала знедоленим продуктами, грїшми, медикаментами або з власних резервів, або доправляла це все від рідних; не менш цінними були й фахові юридичні поради, яких так бракувало в умовах тоталітаризму безправним людям. На жаль, можна простежити цинічно-жорстоку градацію: від Ф. Держинського до М. Єжова, очільників ГПУ/НКВС/КДБ, вплив ДПВ і її спроби хоч якось поліпшити долю в'язнів була зведені нанівець. Саме М. Єжов віддав наказ про ліквідацію ДПВ 15 червня 1938 року. Приміщення організації був опечатано, а архів передано в Головне архівне управління НКВД. Тепер матеріали ПЧХ і ДПВ зберігаються в ЦДАРФ у фонді 8409.

Із 1924 р. по 1931 р. (за іншими даними – 1934 р.) «Помполит» серед іншої правозахисної діяльності допомагав засланим, що належали до сіоністських партій, замість відбування ув'язнення виїхати до підмандатної Палестини.

Формально «Помполит» припинив свою діяльність 15 липня 1938 року. Традицію Політичного Червоного Хреста в Росії відродили вже радянські дисиденти в 1970-х рр.

ПЧХ в окреслений хронологічний період, мається на увазі 1920 – 1930-х рр., відчував гостру нестачу коштів. І було це пов'язано з жадливим суспільно-політичним явищем репресій, що розгорнула більшовицька політична машина супроти «неблагодійних», ворогів народу й партії, шпигунів і диверсантів на усіх теренах колишньої Російської імперії. В'язниці й табори були переповнені засудженими, насамперед – політичними в'язнями, яких і ставив собі за мету підтримати морально й матеріально ПЧХ. Щодо цього яскравим свідченням є оголошення-прохання про пожертви з боку усіх небайдужих на користь Червоного Хреста, розміщене в газеті «Жизнь» від 29 травня 1918 року в № 28, де говорилося про брак грошей, тому що «тюрми переповнені, а продовольча скрута викликає гостру необхідність у великій кількості грошей» [25, с. 3].

У жорна репресивної тоталітарної політичної машини потрапила й Надія Суровцова. Після повернення з Європи в 1925 р. вона оселилася й працювала в Харкові. Восени 1926 р.

Надія Суровцова отримала «чи запрошення, чи виклик» до Харківського ГПУ. У «таємничій» кабінетній обстановці «миршавий чоловічок Черняк з «апарату органів» запропонував жінці за певну плату стежити й доповідати про її знайомих: Ю. Коцюбинського, В. Ауссема, М. Левицького, К. Максимовича. Надія Віталіївна навідріз відмовилася, вважаючи це помилкою або ж особистою ініціативою гепеушника, аби вислужитися. Той попередив, що вона ще пожалкує.

Після повернення з Кавказу, куди Надія Віталіївна їздила з нареченим Г. Петренком, вона дізналася, що отримала посаду редактора Головліту (перегляд закордонної преси на наявність у ній «шкідливої» інформації). Паралельно йшли також активні приготування до святкування ювілею історика Д. Багалія (Н. Суровцова була його аспіранткою), у зв'язку з чим у збірнику Академії Наук мали надрукувати її дослідження про декабристів.

6 грудня 1927 р. Н. Суровцову викликав до себе О. Євгенєв, заступник начальника 2-го відділу КДБ, майор держбезпеки. Він повідомив досить неприємну новину: замість довгоочікуваної подорожі до Києва їй доведеться їхати в Москву. Спочатку вона сприйняла це як важливе невідкладне завдання, але потім О. Євгенєв уточнив, що її заарештовано. У квартирі Надії Віталіївни влаштували обшук, потім повезли до в'язниці, а на ранок потяг мчав у північному напрямку – на Москву. Їхала вона в одному вагоні з делегатами XV партійного з'їзду, аби створити ілюзію вільної людини: суворо заборонялося повідомляти, що вона заарештована. Пунктом призначення була Луб'янка. Від слідчих Н. Суровцова дізналася, що заарештований також Г. Петренка, але про суть звинувачень нічого не було відомо. Усе з'ясувалося на допитах.

У камері побував «сам» Г. Ягода, А. Артузов і Зінов'єв (ім'я та по батькові не відомі), які знову ж таки наполягали на співпраці Н. Суровцової з органами держбезпеки, хоча грошей уже не пропонували. Їх цікавила постать Ю. Коцюбинського, якого А. Артузов постійно називав ворогом народу. Н. Суровцова, як і вперше, відмовилася від ганебної, недопустимої для неї ролі сексота.

У ході слідства Надії Віталіївни показали опублікований у варшавській емігрантській газеті «Відродження» некролог, де повідомлялося, що Н. Суровцову заарештовано й розстріляно більшовиками – «земля їй пером». Це мав бути потужний деморалізуючий психологічний удар, слідчі хотіли морально знищити мужню жінку, мовляв, усе одно про неї вже ніхто й ніколи не згадає. Тим більше, що на «некролог» відгукнувся В. Розумовський. У варшавському часописі «Українська нива» від 6 квітня 1928 р. було надруковано його статтю-спомин, присвячену світлій пам'яті Н. Суровцової: «Прочитав страшну звістку. Знову розстріляно в Харкові кільканадцять українських діячів <...>. Вони не вбивали і не грабували. Вони лише пропагували ідею незалежності Великої України <...>. Українська колонія в Петербурзі дуже добре пам'ятає Надію Суровцову, як і колонія у Відні <...>. Хто не знав, хай відає, що справа українського відродження, у жертву якій склала Надія своє життя, – є тою справою, яку не задушить жодна сила на світі» [30,с.147].

Добрі наміри автора статті «теплыми, ніжними, сумними словами співчуття» згадати «жертву більшовиків, яка так легко довірилася їх пропаганді», мали для Н. Суровцової жахливі наслідки. Уповноважений III відділення КРО ОДПУ Осмолівський використав цей матеріал як доказ того, що Н. Суровцова й Г. Петренко, «у минулому – активні учасники «самостійницьких» урядів України, знаходилися тривалий час за кордоном і мали там зв'язок із контрреволюційними організаціями». У слідчому висновку Осмолівський так «змонтував» цитати зі статті, що здавалося, ніби Надія Віталіївна «активний діяч боротьби з більшовиками за самостійну Україну», і повернулася вона, аби й надалі служити своїм «хазяям» на Заході [30,с.147].

Про усі злигодні й випробування в долі доньки її мати Анна Суровцова, учителька російської мови в уманській школі, не знала. У 1928 р. вона наважилася звернутися до Катерини Пешкової, голови ПЧХ, із проханням допомогти їй у пошуках дочки Надії Суровцової, яка зникла в Харкові 28 листопада. Як з'ясувалося – її заарештовано, а наказ про це прийшов із Москви, тому в радянській тогочасній столиці інформацією щодо

місцезнаходження Надії Віталіївни не володіли. Розпочинається активне листування між Анною Іванівною й Катериною Павлівною. К. Пешкова відгукнулася на прохання згорьованої матері допомогти й доклала чимало зусиль, аби про долю Надії Суровцової стало відомо рідним. Тим часом самій Н. Суровцовій дозволили написати матері. Анна Іванівна про це сповістила Катерину Пешкову й запитувала, чи може та посприяти, аби їй дали змогу побачитися з донькою та передали у внутрішню в'язницю ГПУ гроші. На обидва запитання вона отримала негативну відповідь, натомість Анна Іванівна могла через Червоний Хрест надіслати продукти й білизну, бо спочатку запідозрила, що ті бандеролі, які вона відправляла дочці від свого імені, не надходили до неї. Насправді ж Надія Віталіївна отримала усе, за що дякувала матері [25, с.5–7].

Після того, як стало відомо про присуд Н. Суровцовій: 5 років концентраційного табору на Соловках за польсько-німецьке шпигунство, котрий було замінено на п'ятирічний термін ув'язнення в камері-одиночці Ярославського політичного ізолятору – Анна Іванівна уже звернулася до замісника К. Пешкової М.Л. Вінавера за порадою, як полегшити існування Надії Віталіївни в нових, ще тяжчих, аніж були, умовах (наприклад, листуватися з матір'ю дозволялося лише чотири рази на місяць (1, 8, 16 й 25 числа), але цензура від змісту листа не залишала нічого – лише уривчасті, не пов'язані між собою фрази) [25, с. 9].

Михайло Львович відповів, що посилки можна надсилати прямо на адресу Ярославського політизолятору, а також варто отримати дозвіл на побачення (дозволялося 3–4 години на місяць) [25, с.10].

Як дізнаємося з листа Вірі Григорівні Ман, співробітниці ПЧХ, Анна Іванівна намагалася підтримати й Г. Петренка, нареченого її доньки, що також потрапив за ґрати за аналогічним звинуваченням, – надсилала йому гроші на Соловки, але ті 20 крб. повернули назад [25, с.11]. Саме Червоний Хрест узяв на себе клопіт передати ці кошти адресату, який на той момент також перебував у Ярославлі.

Після смерті Анни Суровцової (30 січня 1930 р.) із кількома листами до К. Пешкової протягом 1932 р. зверталися колеги й родичі Суровцових Павла Дібольд (учителька німецької мови), Євгенія Андрієвська: у Надії Віталіївни у в'язниці розвинулося недокрів'я, цинга, неврастенія; їй забороняли писати листи, обмежили прогулянки, невідомо, чи отримувала вона посилки від рідних – ситуація критична, а тому адресантки запитували в Катерини Павлівни, чи може погіршення стану здоров'я стати підставою для скорочення терміну перебування в ув'язненні [25, с. 12]. На жаль, ніякого пом'якшення режиму для Надії Суровцової передбачено не було.

14 жовтня 1932 р. К. Пешковій написала й сама Надія Віталіївна: 6 грудня закінчувався її термін перебування в Ярославлі, і жінку відправляли на примусове поселення в Архангельськ. Коштів на облаштування на новому місці в хворій й вимученій тюрмою Н. Суровцової не було, і вона просила ПЧХ позичити хоч якісь гроші [25, с. 13]. К. Пешкова одразу відгукнулася на прохання. Н. Суровцова отримала 50 карбованців, котрі обіцяла повернути з першої ж зарплати. Ствердною відповіддю на запитання, чи можна через Червоний Хрест листуватися й надсилати гроші чоловікові Н. Суровцової Дмитрові Олицькому, котрий також відбував термін у Ярославлі, порадували листи від К. Пешкової протягом 1933 року. Проте, як з'ясувалося опісля, про що й сповістила К. Пешкова Н. Суровцову, «у дозволі листуватися з чоловіком їй відмовлено» [25, с. 14–15].

Після тридцятилітньої в'язничної голгофи Надія Віталіївна повернулася в Умань, але не забула про свою благодійницю Катерину Павлівну й відновила з нею листування орієнтовно в лютому-березні 1961 року, яке тривало, імовірно, до 1964 року. Переважаюча більшість листів була втрачена, а збережені в київських архівах епістоли свідчать про взаємну радість жінок отримати звістку з минулого. Катерина Павлівна, уродженка Сум, українка по батьковій лінії, дослідниця життя й творчості М. Горького, листувалася з уманцем М. Комарницьким щодо краєзнавчих матеріалів, просила Надію Віталіївну надіслати їй свої літературні напрацювання, щиро цікавилася життям колишньої підопічної [25, с. 16]. Надія Суровцова в листах розповідала про своє життя, про втрати й надбання,

постійно дякувала К. Пешковій за доброту й підтримку в період страшних в'язничних поневірянь.

Таким чином, низка організацій, серед котрих Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Політичний Червоний Хрест, опікувалися жертвами політичних репресій у Радянській Росії в 1920–1930-х рр., усіляко допомагаючи в'язням, примусовим поселенцям вижити в тюремних умовах, інформували родичів, надавали юридичну допомогу й моральну підтримку. Про це свідчать й егодокументи Надії Суровцової, що третину століття перебувала в таборах і примусових поселеннях. Саме дякуючи Політичному Червоному Хресту вона зуміла вистояти й пройти свій тернистий шлях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акодус Я.И. Краткий очерк истории Советского Красного Креста / Я.И. Акодус. М.: Мосгорком. Красного Креста, 1958. 31 с.
2. Грибан О.Г. Діяльність Українського товариства Червоного Хреста (20-ті – 30-ті роки ХХ століття) / О.Г. Грибан / Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. К., 2015. 22 с.
3. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. К.: Либідь, 1991. 340 с.
4. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/diyal%60nist%60-mizhnarodnogo-komitetu-chervonogo-khresta-v-ukrayini/
5. Договір між Урядом України й Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991_005
6. Доценко В.О. Громадські організації в політичній системі радянської України в 20–30-ті роки ХХ століття / В.О. Доценко // Матеріали ІІІ Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». Симферополь, 2010. С. 196–200.
7. Журба М. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30 рр. ХХ ст.) / М. Журба. К., 2002. 526 с.
8. Журба М. Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста / М. Журба. К., 2007. 212 с.
9. Захарченко К. Про Червоний Хрест / К. Захарченко. Х.: Медвидав, 1931. 23 с.
10. Златковский Д. Развитие краснокрестного дела в СССР / Д. Златковский // Сборник СОКК и КП Союза СССР. М., 1929. С. 9–13.
11. Кармалюк С.П. Діяльність організації Червоного Хреста в Україні в 1867 – 1920 рр. / С.П. Кармалюк / Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Чернівці, 1998. 19 с.
12. Крамар О. Формування світоглядних стереотипів як складова міжнародної діяльності громадських об'єднань України (1922–1930 роки) / О. Крамар // Українознавство. 2009. № 1. С. 109–113.
13. Курбасов Т.И. Страницы истории советского Красного Креста / Т.И. Курбасов, Л.Б. Сироткина. М.: Медицина, 1958. 22 с.
14. Литовченко Т.А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918–1939 роках / Т. А. Литовченко: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. К., 2006. 202 с.
15. Литовченко Т.А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 20-х роках ХХ сторіччя / Т.А. Литовченко // Збірник наукових праць. 2004. № 2(39). С. 28–33.
16. Марочко В.І. Модернізація українського суспільства перехідного періоду 1920-30-х років: історико-теоретичний аспект / В. Марочко // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2003. Вип. 8. С. 43–50.

17. Марочко В.І. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. І.Марочко, Г. Хілліг. К.: Наук. світ, 2003. 302 с.
18. Марочко В.І. Санітарно-епідеміологічна ситуація в м. Кисві 1932–1933 років / В. Марочко, О. Мовчан // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. 2008. Вип. 18. С. 309–326.
19. Митерев Г.А. Совестький Красный Крест / Г.А. Митерев. Пермь, 1963. 16 с.
20. Міжнародний Комітет Червоного Хреста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/red-c>
21. Ореховський В.В. Діяльність Російського товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни (1914–1917) / В.В. Ореховський / Дис... к.і.н. Чернівці, 1997. 247 с.
22. Прилуцький В.І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки / В.І. Прилуцький. К.: Поліграф, д-ци Ін-ту історії України АН України, 1993. 59 с.
23. Рожков М.В. Міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста УСРР у 20–30-ті рр. ХХ століття / М.В. Рожков // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2013. Вип. 36. С. 130–133.
24. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30 рр. ХХ ст.): Монографія. К.: Варта, 2007. 568 с.
25. Суровцова Надія. Листи / Надія Суровцова. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. Кн. 1. 704 с.
26. Тернова М.А. Страницы истории отечественного Красного Креста / М.А. Тернова, Л.О. Чернухо. М.: Медицина, 1986. 32 с.
27. Товариство Червоного Хреста України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?organization=tovarystvo-chervonoho-hresta-ukrajiny>
28. Холодний І.І. Перша допомога. Книжка для гуртків та курсів / І.І. Холодний. Х.: Наук. думка, 1928.
29. Чикаленко Н.И. Советский Красный Крест на страже здоровья и мира / Н.И. Чикаленко. М.: Медицина, 1957. 120 с.
30. Якименко Л. М. Надія Суровцова (1896–1985): у пошуках втраченого часу: моногр. / Людмила Якименко, Ігор Кривошея; під ред. Галича О. А. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 280 с.

Kryvosheia I.I., Yakimenko L.M. The activity of the Red Cross and the Political Red Cross in Ukraine in the 1920s and 1930s. (based on the example of the fate of Nadia Surovtsova).

In the article an attempt to investigate the forms and methods of work of such international organizations as the International Committee of the Red Cross and the Political Red Cross on the territory of Ukraine in the 1920's and 1930's during the Stalinist political repressions period was made on the example of Nadia Surovtsova's life. During the years 1927-1956, the Ukrainian public and political activist was imprisoned, and only thanks to the Political Red Cross, she managed to survive, as we learn from the memories and the epistol of woman.

Key words: *Nadia Surovtsova, Ukraine, International Committee of the Red Cross, Political Red Cross, memories, repressions.*

УДК 27 – 535.35 «18/19»

О.М. Перепелюк

ЦЕРКОВНИЙ СПІВ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ТРАДИЦІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

У статті характеризується особливість української духовної музичної традиції, яка була задовго до ХІХ століття та існує до нашого часу. Досліджується процес формування